

AHTERÎ'NİN ESERLERİNİN TEFSİR VE KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ *

Reviewing Ahterî in accordance with his Works
about Tafseer and Qur'anic Exegesis

İlhami GÜNAY**

Öz:

Muslihiddin Mustafa b. Şemseddin el-Ahterî Karahisarî, 1496'da Afyonkarahisar'da doğmuştur. Kütahya'da tahsil görmüş ve tedris hayatını ömrünün sonuna kadar buradaki Haliliye Medresesi'nde devam ettirmiştir. Ahterî, Osmanlı'nın ihtişamlı döneminde yaşamış ve zengin kaynaktan istifadeyle Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, peygamberler tarihi, hadis ve ahlak alanında eserler vermiştir. Bilhassa Lügati, Osmanlı medreselerinde çok tercih edilmiş ve geniş İslam coğrafyasında tanınmıştır. Çalışmamızda Ahterî'nin bütün eserleri kısaca tanıtılacak ve Ahterî-i Kebîr, Câmiu'l-Mesâil, Tarihu Ahterî, Tercemetü'l-Ehâdîsi'l-Erbeîn ve Şerhu alâ Risâleti'l-Kefevi fi'l-Âdâb isimli mevcut beş eserinin; tefsir ve Kur'ân ilimleri merkezinde değerlendirilmesiyle sınırlandırılacaktır. Çalışmada, makale hacmini aşmamak için kavramların tanıtılması yapılmamıştır. Âyetlerin ait olduğu sureleri ve numaraları tarafımızdan verilmiş, aynı şekilde eserin metninde olmayan kısımlar tarafımızdan [...] içerisinde gösterilmiştir. Müellifin üslubunu göstermek amacıyla Arapça kullanımın haricindeki yerlerde Türkçe tercümesi, günümüz Türkçesiyle sadeleştirilerek verilmiştir. Çalışma Ahterî'nin, on altıncı asırdan itibaren ilim taleplerine, müderrislere ve münevverlere, kültürün temeli sayılabilecek dini kavramları, medrese eğitimi üzerinden halka kazandırmaktaki üstlendiği rolü bir nebze göstermeyi hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahterî, Değerlendirme, Eser, Kur'ân İlimleri, Tefsir

* Bu makale, *Ahterî ve Dönemi Sempozyumu*'nda (Kütahya: 2014) sunulan "Ahterî'nin İlmî Çalışmalarına Katılımı: Tefsir Örneği" adlı tebliğden geliştirilmiştir.

Makale Gönderilme Tarihi: 16.11.2017 / Makale Kabul Tarihi: 09.12.2017 / Makale Yayın Dönemi: Aralık 2017

Doi: <https://doi.org/10.20486/imad.354773>

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiştir. Ayrıca intihal tespiti için program kullanılmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı, Kütahya, Türkiye / e-posta: ilhami.gunay@dpu.edu.tr / ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3618-7204>

Abstract:

Muslihiddin Mustafa b. Şemseddin el-Ahterî Karahisarî was born in Afyonkarahisar at 1496. He received education in Kutahya and spent his life of scholarship here in the Haliliye madrassah until his death. Ahterî, who lived during the grandeur time of the Ottoman Empire and he wrote works on Arabian language and literature, Islamic jurisprudence (fiqh), history of prophets, hadith, and ethics by using a rich source. Especially his dictionary (Lugati) was highly favored and recognized throughout the Islamic world. Our study will briefly introduce all of Ahterî's work and will be limited to assessing his five works, namely Ahterî-i Kebîr, Câmiu'l-Mesâil, Târîhu Ahterî, Tercemetü'l-Ehâdîsi'l-Erbeîn and Şerhu alâ Risâleti'l-Kefevî fi'l-Âdâb, in terms of exegetics and Qur'an. Concepts were not explained for the sake of not exceeding the article size. We gave chapters and numbers of the verses, and the parts that are not present in the text of the work were shown inside brackets like [...]. To reveal the fashion of the author, the parts other than Arabic were translated and simplified to contemporary Turkish. This study intends to show some of Ahterî's role in bringing the religious concepts that can be counted as the fundamentals of the culture, to the seekers of wisdom, scholars, and intellectuals.

Key Words: Ahterî, Reviewing, Tafseer, Qur'anic Exegesis, Work.

Giriş

Kütahya'da tedris hayatını sürdüren¹ Muslihiddin Mustafa b. Şemseddin el-Ahterî Karahisârî (ö. 968/1561)'nin fıkıh, Arap dili, tarih ve hadis konularındaki² eserleri de Türk dilini ve ilmi birikimini zenginleştiren ve kültür havzasını besleyen kanallardan birisi olmuştur. Zira müellifin Arap dili ve belagatindeki yetkinliği,³ fıkıh, tarih ve hadis konularındaki eserleri, ilim taliplerine ve münevverlere⁴ on altıncı asırdan itibaren rehberlik etmiştir.

Müellifin asıl ismi, Muslihiddin Mustafa b. Şemseddin'dir. Doğduğu yer itibarıyla Karahisârî nisbesiyle, Farsça *yıldız* manasındaki *ahter* kelimesinin ism-i mensubunu mahlas⁵ edinmesinden dolayı da *Ahterî* olarak tanınmıştır. Ahterî-i Kebîr isimli lügati ve zamanının en meşhur ve halen mevcut olmayan Haliliye

---

¹ Mustafa Kelebek, "Bir Fıkıh Klasiği Olarak Ahterî'nin 'Câmi'u'l-Mesâil' Adlı Eseri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 27/2016, s. 576, 590.

² Ömer Rıza Kehhâle, "16911: Mustafa el-Ahterî" *Mu'cemü'l-Müellifin*, Müessesetü'r-Risâle (I-IV), Beyrut 1414/1993, c. 3, s. 857.

³ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, "Ahterî Mustafa", Matbaa-i Âmire, İstanbul: 1333, c. 1, s. 224.

⁴ Bkz. Mustafa Güneş, "Mustafa Ahterî Efendi ve Ahterî-i Kebîr Adlı Sözlüğü Üzerine", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kütahya Özel Sayısı Kasım 2014, s. 35.

⁵ Bu mahlas üzerindeki değerlendirmeler için bkz. Abdulkadir Macit, "Ahterî Muslihiddin Mustafa Karahisârî'nin 'Târîh'i ve Bu Eserin İslam Tarihi ile Siyer İlmindeki Yeri", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, c. 1, S. 2, s. 247-248.

Medresesi'ndeki müderrisliği,⁶ halka açık dersleri ve tatlı üsluptaki vaazlarıyla⁷ şöhreti giderek yayılmıştır. Ahterî Mustafa Efendi, 968/1560-61 senesinde Kütahya'da vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Kabri Kütahya'da Ulu Cami'ye yakın mesafedeki Karadonlu Mescidi'nin karşısında Pirlar Sokağı'nda bulunmaktadır.⁸

Ahterî'nin eserleri üzerindeki bu incelememizde bilhassa, müellifin sunduğu bilgileri Kur'ân-ı Kerîm'le teyit etme yönleri ve Kur'ân ilimleriyle ilgili açıklamaları değerlendirilecektir. Ahterî'nin lügati,⁹ “Lugavi Tefsir” kapsamında konumuzun temelini oluşturmaktadır. Onun, *Câmiu'l-Mesâil*'inde verdiği bilgiler “Ahkâm Tefsiri” olarak değerlendirilmiş ve “Fıkhi Tefsir” başlığı altında incelenmiştir, *Tarih*'i ise “Kasasu'l-Kur'ân” olarak kabul edilmiş ve aynı başlık altında işlenmiştir. *Şerhu alâ Risâleti'l-Kefevi fi'l-Âdâb* ve *Kırk Hadis Tercümesi* adlı eserlerindeyse, konumuzla alakalı hususa rastlanılmamıştır.

Ahterî'nin konuyu işleme metodu, ileride birçok örnekle gösterileceği üzere, özlü, açık, anlaşılır ve temel eserden istifadeyle kendine özgü üslupta sunma şeklindedir. Müellifin kaynakları konusunda; lüğatinin girişinde verdiği bilgiye ilave olarak alıntı yaptığı âlimlerin ismini eserlerinde zikretmesinden hareketle; Abdullah b. Mesud (ö. 32/652-3), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687), Dahhâk (ö. 64/684), Mücâhid (ö. 103/721), İkrime (ö. 105/723), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Katâde (ö. 117/735), Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), Ebu'l-Leys es-Semerkandî (ö. 383/993), Beğavî (ö. 516/1122), Zemahşerî (ö. 538/1144), Beydâvî (ö. 685/1286) ve Ebu's-Suûd (ö. 981/1574) olduğu söylenebilir.¹⁰ Müellif bazen de, “Bazıları” ve “Bazı ulema demiştir ki” ifadeleriyle yetinerek, iktibas yaptığı kaynağın adını vermemiştir. Ahterî'nin tefsir ve Kur'ân ilimlerine katkısını, ilki eserleri olmak üzere beş bölüm halinde incelemek mümkündür.

⁶ Mehmet Saadetin Aygen, *Afyonkarahisarlı Âlim ve Lügatçı Muslihiddin Mustafa b. Şemsettin Karahisarî: Ahterî*, Türkeli Yayınları, Afyon: 1980, s. 10-11.

⁷ Gıyas Sağır, “Mustafa Ahterî Efendi”, *Türklük [Dergisi]*, İstanbul: 1939, S. 8, s. 111.

⁸ Ahterî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Sağır, s. 110-112.; Kılıç, Hulusi, “Ahterî Muslihiddin Mustafa”, *DİA*, İstanbul: 1989, c. 2, s. 184-85; Tural, Sadık-Cunbur, Müjgan, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, AKM Yayını, Ankara: 2002, c. 1, s. 207.

⁹ Hulusi Kılıç, *Türkçe'de Arap Lexicographie'si Çalışmaları*, Tez, Konya İslam Enstitüsü, Konya: 1972, s. 31.

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Macit, “Ahterî Muslihiddin Mustafa”, s. 256-258.

1. Eserleri:

A. Mevcut Eserleri

A.1. Ahterî-i Kebîr: Ahterî'nin Arap dili hakkındaki meşhur lügatidir. Her ilmi seviyeye uygun diliyle, kolay taşınabilir hacmiyle ve klasik medrese eğitiminin kavramlarını kullanması ve sarf kurallarına uygun kelime dizimiyle yazıldığı günden günümüze beğenilerek kullanılmaktadır. Arapça-Türkçe olan bu sözlük; Cevherî'nin “*Sihâh*”, Hüseyin b. İbrahim'nin (ö. 499/1105) “*Düstûru'l-Lûga*”, Muhammed es-Sağâni'nin “*et-Tekmile*”, İbn Fârîs'in (ö. 395/1004) “*Mücmü'l-Lûga*”, Mutarrizî'nin “*Muğribü'l-Lûga*” ve Zemahşerî'nin “*Mukaddimetü'l-Edeb*” gibi sözlüklerden istifadeyle hazırlanmış¹¹ ve 952/1545 yılında tamamlanmıştır. İlk baskısı maddeleri satır başlarına getirilmeden yapılan bu eserin, Kazan 1886/1303 baskısı, hatasız ve mükemmelliği bakımından kayda değer bulunmaktadır.¹² Eserin müellif nüshası, Türk Dil Kurumu B 39 numarada kayıtlıdır.¹³ Ahterî'nin, lügatinin girişinde Cevherî'den istifade ettiğini belirtmesi, bazı araştırmacıların birebir tercümesi gibi olduğu değerlendirmesine sebep olmuştur.¹⁴ Hâlbuki bu iddia, bilhassa bizim çalışmamız açısından gerçeği yansıtmamaktadır, zira Cevherî'de olmayan âyet istişhadı, Ahterî'de görülmektedir. Mesela “vahy” maddesi Cevherî'de âyet istişhatsızdır,¹⁵ oysa Ahterî bu kelimenin manasını âyete dayandırmıştır. Aynı şekilde Cevherî'de “irsâ” kelimesine âyetle şahit getirilmemişken¹⁶ Ahterî, bu kelimenin manasını (أَيَّانَ مُرْسِيهَا) (A'râf, 7/187) ve (وَالْجِبَالِ أَرْسِيهَا) (Nâziât, 79/32) âyetleriyle delillendirilmiştir.¹⁷ Lügat, 24497 madde başı kelime hacmindedir.¹⁸ Ancak bu madde başlarındaki kelimenin, madde içerisinde cemi, cemikesret, cemikillet, fail, tafdil, tasgir, mastar gibi uzantılarının verilmesiyle bu sayının artması mümkündür. Lügat, Arapça kelimeleri, alfabetik olarak tertip etmesi, çok kullanılan kelimeleri seçerek lügatin hacmini küçültmesi, kelimelerin Türkçe

¹¹ M. Şakir Ülkütaşır, “Türk Diline Hizmet Edenler: Ahterî Mustafa Efendi”, *Türk Dili*, S. 1/7, Ankara: 1952, s. 426-427; Kılıç, *Türkçe'de Arap Llexicographie'si Çalışmaları*, s. 31.

¹² Ülkütaşır, “Ahterî Mustafa Efendi”, s. 426.

¹³ Sadık Tural- Müjgan Cunbur, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı*, c. 1, s. 207.

¹⁴ Kılıç, *Türkçe'de Arap Llexicographie'si Çalışmaları*, s. 31.

¹⁵ Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh: Tâcü'l-Lûga ve Sihâhü'l-Arabîyye*, (thk. Ahmet Abdülğafur Attar), 3. bs., (I-VI), Beyrut: 1399/1979, c. 6, s. 2519.

¹⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, c. 6, s. 2356.

¹⁷ Ahterî, *Ahterî-i Kebîr*, c. 1, s. 32.

¹⁸ Kılıç, c. 2, s. 184-185; Kırkkılıç-Sancak, *Ahterî-i Kebir*, s. 7.

manaları yanında, eş anlamlı bir diğer Arapça kelimeyle ve örnek cümleyle pekiştirmesi ve Afyon ve Kütahya mahalli (Yörük ve Türkmen) ¹⁹ ağzını kullanması sebebiyle ün kazanmıştır.²⁰ Eser ilk defa 1242/1826 yılında İstanbul'da basılmıştır.²¹ Lügatin yirmiden fazla baskısının yanında Mısır, Kırım, İran ve Hindistan gibi yerlerde de değişik ebatlarda bir veya iki cilt ve aslına uygun halde neşredilmiştir.²² Bizim bu makalemizde, Sultan Abdülaziz zamanında Ali Bey Matbaasında h.1292 tarihinde basılan nüshası esas alınmıştır. Faydalandığımız bu nüsha, bir arada ciltlenmiş iki ciltten oluşmakta ve atıfta kullandığımız I ve II rakamı, bu ciltleri ifade etmektedir.

A.2. *Câmiu'l-Mesâil/Ümmü'l-Fetâvâ*: Hanefî fikhî üzere fikhın fûruunun bütün konularını içeren²³ eserine müellif, anılan ismi vermiştir.²⁴ *Ümmü'l-Fetâvâ* adıyla da bilinen bu eserin; Süleymaniye Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa 339, Yazma Bağışlar 993, Fatih 2471, Kalkandelenli İsmail Ağa 63, Diyarbakır Ziya Gökalp İl Halk Kütüphanesi DYBZG0618 ve Manisa İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler MHK3031 numaralarında kayıtlı mahtut nüshaları bulunmaktadır.²⁵ Çalışmamızda Kılıçali Paşa nüshasını daha okunaklı olduğu için tercih edilmiştir. Müellifin bu kıymetli eserinin tahkikli neşri, Mustafa Kelebek tarafından *Câmiü'l-Mesâil ve Menâhicühû fi'l-Fıkhî'l-İslâmi* adıyla²⁶ gerçekleştirilmiştir.

A.3. *Târîhu Ahterî*: Zikredilen eserin, Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 4211-001 numarada kayıtlı bir mahtut nüshası bulunmaktadır. Çalışmamızda da bu nüsha esas alınmıştır. Eser; on iki fasıl halinde tertip edilmiş, ilk beşi sırasıyla Hz. Âdem, Şît, İdris, İbrahim ve İsmail'in hayatına ayrılmıştır. Devamındaki beş fasıl Rasûlullah (sav)'in siyerine, on birinci fasıl Hülefâ-i Râşidîn'e ve son fasıl Mezhep imamlarına tahsis edilmiştir. Peygamberlerin kıssalarını ele alırken İsrailiyyat içerikli bilgilerden istifade etmesi sebebiyle onun, Taberî'nin tarih usûlünü devam ettirdiği hissini uyandırdığı dile

¹⁹ Örnekleri ve değerlendirmeler için bkz. Ayşe Nur Sır Dünder, "Ahterî-i Kebîr'in Türk Sözlük Bilimine Katkıları (I)", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 2014, S. 4, s. 141-154.

²⁰ Kılıç, c. 2, s. 184-185.

²¹ Yazma ve matbu nüshaları hk. geniş bilgi için bkz. Aygen, *Afyonkarahisarlı Âlim*, s. 31-67.

²² Kırkkılıç-Sancak, *Ahterî-i Kebîr*, s. 18.

²³ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-A'rabî (I-II), Beyrut: t.y., c. 1, s. 574.

²⁴ *Câmiu'l-Mesâil Mukaddimleri*, Fatih: 02471; Kılıçali Paşa: 00339; Yazma Bağışlar: 00993.

²⁵ Alırza Karabulut, *Mu'cemü'l-Mahtûtâti'l-Mevcûde fi Mektebât-i İstanbûl ve Anadolî*, [Kayseri], tsz..., c. 3, s. 1549-1550.

²⁶ Anılan eser, Dârü'r-Ravzâ tarafından neşredilmiştir (İstanbul: 1437/2016).

getirilse de²⁷ eserin, âyetlerle kurgulanmış görüntüsü bu iddiayı zayıflatmaktadır. Ahterî'nin bu eseri de henüz basılmamıştır.²⁸ Müellifin *Târih*'i hakkında "Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar tüm peygamberlerin hayatlarını konu almaktadır." ifadesi hatalıdır²⁹ ve muhtemelen araştırmacının eseri görmeksizin yaptığı bir alıntıdan kaynaklansa gerektir. Zira eser, sadece yukarıda belirtilen peygamberlerin hayatından bahsetmektedir.

4. *Tercemetü'l-Ehâdisi'l-Erbeîn*: Eserde ele alınan hadisler; güzel ahlakın önemi, cömertlik, diğerkâmlık, emniyet, Allah için sevmek, cömertlik, temizlik, merhamet, dünya hayatını geçiciliği, hediyeleşme, gönül tokluğu, ilmin önemi, ebeveyne hürmet, vb. konular hakkında manzum bir eserdir. Konumuzla alakalı olarak "Kur'ân ehli, Allah'ın dostu ve has kullarıdır." hadis-i şerifi³⁰ zikredilebilir. Eserin, bir nüshasını M. Esad Coşan makale olarak neşretmiştir ve incelememizde bu makale esas alınmıştır.³¹ Coşan, eserin Münih Bavyera Devlet Kitaplığı (Bayerische Staatsbibliothek) yazmaları arasında bulunan "Cod. Turc. II" numarasındaki Mecmûatü'r-resâil'in 148-155 sayfaları arasındaki nüshasından faydalandığını ve Konya Mevlana Müzesinde de bir başka nüshasını gördüğünü hatırladığını belirtmektedir. Karabulut ise, Konya [İzzet] Koyunoğlu müzesinde arşiv numarasız ve 1180 istinsah tarihli bir nüshasının varlığını kaydetmektedir.³² Coşan aynı makalesinde, Ahterî'nin bu eserini, Farsça yazılmış başka bir kırk hadis kitabından faydalanarak tercüme suretiyle meydana getirdiğini manzum mukaddimesinde [22-24. beyitler] belirttiğini ifade etmektedir.³³ Ahterî'nin bu eseri, Farsçadan çok sade bir dille Türkçe

---

²⁷ Macit, "Ahterî Muslihiddîn Mustafa", s. 265.

²⁸ Ahterî'nin bu eserinin tahkikini, Mehmet Emin Yağcı doktora tezi olarak çalışmayı planlamaktadır.

²⁹ Celal Demir, "Afyonkarahisarlı Bilim Adamı Muslihiddin Mustafa Bin Şemseddin Karahisârî ve Eserleri", V. *Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (13-14 Nisan 2000)*, Afyon Belediyesi Yayınları, Afyon: 2000, s. 469.

³⁰ Bu hadis-i şerif, kitabın 18. Hadis-i şerifi olarak zikredilmekte ve İbn Mâce, "Mukaddime" 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 127, 128'de yer almaktadır.

³¹ Anılan makale, Ahterî'nin Kırk Hadis Kitabı adıyla *İslam Mecmuası*'nda neşredilmiştir (Ocak, Şubat, Mayıs, Haziran Temmuz sayıları 1976 München, B. Almanya) M. Esad Coşan, "Ahterî'nin Kırk Hadis Kitabı", *Akademik Makaleler Seri:3*, Editör, Necdet Yılmaz, Server İletişim, 2. bs, İstanbul: 2011, s. 59-76. Eser daha sonra Recep Dikici tarafından *Ahterî ve Manzum Kırk Hadis Tercümesi* adıyla yayınlanmıştır (Ravza Yayınevi, İstanbul 2012, 112 s).

³² Karabulut, *Mu'cemü'l-Mahtûtâtî'l-Mevcûde fî Mektebât-i İstanbul ve Anadolî*, c. 3, s. 1549-1550.

³³ Coşan, s. 59-76.

nazma aktarması onun, Farsçaya olduğu kadar, Türkçe nazma da hâkimiyetini³⁴ göstermektedir. Nitekim Nasrattinoğlu da, Ahterî'nin şiirlerinin bulunduğu bir eserin, Millet Kütüphanesi 612 numarada kayıtlı olduğunu söylemektedir.³⁵ Müellifin Türkçe nazımdaki başarısına misal olarak yukarıda zikredilen Ehl-i Kur'ân'la ilgili hadis-i şerifin manzum tercümesini nakletmek yerinde olacaktır:

Ehl-i Kur'ân oldu çün kim ehl-i Hak

Rûz u şeb cehd eyle andan al sebak

Ehl-i Kur'ân dürüş ey merd-i dîn

*Tâ bulasın kurb-i Rabbi'l-âlemîn.*³⁶

A.5. *Şerhu alâ Risâleti'l-Kefevi fi'l-Âdâb*: Karahisârî'nin, Kefevî'nin ahlak felsefesine dair risalesine yaptığı şerhidir. Çalışmada zikredilen risalenin, Süleymaniye Kütüphanesi Serez: 03851-002 nüshası incelenmiştir. Ancak zikredilen bu risalede, çalışmamıza konu olabilecek bilgiye rastlanmamıştır. Hacmi gayet küçük olan bu risale, hâlihazırda basılmamıştır.

B. Nüshasına Ulaşılamayan Eserleri:³⁷

B.1. *Hâmilü'l-Muhâzarât/Câmiü'l-Muhâzarât*: Bursalı bu eseri, Muhazarât ilmine dair kaydıyla ve Hâmilü'l-Muhâzarât künyesiyle kaydetmiştir.³⁸ Ahterî bu eserini tarihî-edebî musâhabe tarzında kaleme almıştır. Eser Osmanlı Müellifleri'nde ve bu eserden nakleden Türk Şairleri'nde Camiü'l-Muhadderât adıyla geçmektedir. Bu eserin herhangi bir nüshasına ulaşılammıştır.³⁹ Uzunçarşılı'nın Fıkha dair *Câmiü'l-Lisan* ve furûya dair *Câmiü'l-Mesâil* adlı eserlerinin olduğunu kaydetmesi,⁴⁰ her ikisinin fıkha dair eserler olduğu ihtimalini akla getirmektedir.

³⁴ Aygen, onun dört şiirini numune olarak nakletmiştir. Bkz. *Afyonkarahisarlı Âlim*, s. 88-89.

³⁵ İrfan Ünver Nasrattinoğlu, *Afyonkarahisarlı Şairler, Yazarlar, Hattatlar*, Nasrattinoğlu Yayıncılık, Ankara: 1971, s. 24.

³⁶ Coşan, s. 70.

³⁷ Mahtut kütüphanelerinin elektronik künye taramaları, tarafımızdan yapılmış olup maalesef bu eserlerin nüshasına ulaşılammıştır.

³⁸ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 225.

³⁹ Muhadarat (Camiü'l-Muhadarat, ya da Hamilü'l-Muhadarat)(Sağır, s. 110-112).

⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, Devlet Matbaası, İstanbul: 1932, s. 218; Aynı bilgiyi tekrarlayan Ülkütaşır, muhtemelen Uzunçarşılı'nın verdiği bu malumata istinat etmiştir. Bkz. "Türk Diline Hizmet Edenler: Ahterî Mustafa Efendi", s. 427.

B.2. *Câmi 'u'l-Lisân*: Eser Sicill-i Osmanî'de *Cevâmiu'l-Lisân* olarak geçmektedir.⁴¹ Kaynaklarda Ahterî'ye nispet edilen bu eserin, *Câmi 'u'l-Mesâil*'in yanlış okunmasından kaynaklandığı ihtimali dile getirilmiştir.⁴² Ancak *Kâmûsü'l-A'lâm*'da onun fıkha dair olduğu⁴³ derç edilmiştir. Aygen ise, Türkiye ve dünya kütüphanelerinde henüz nüshasına rastlanılamayan bu eserin hadis lügati⁴⁴ olabileceğini ifade etmektedir. Bir önceki eserdeki Uzunçarşılı'nın bu eserin fikhın usulüne dair olabileceği ihtimali gözden uzak tutulmamalıdır. Ancak onun bu bilgiyi herhangi bir kaynağa dayandırmaması, *Câmiu'l-Lisân*'ın ayrı bir eser olduğu ihtimalini zayıflatmaktadır.

B.3. *Risâle fî Beyân-i Ahvâl-i Ba'zi'l-Enbiyâ*: Karabulut⁴⁵ ve Kehhâle⁴⁶ böyle bir eserin varlığından bahsetmektedir. Kehhâle, Ahterî'nin Târih'inden bahsetmemiş, muhtemelen bu isimle o eserini kastetmiştir. Zira eser, hakikaten en azından Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen yirmi beş peygamberden altısının hayatını ihtiva etmektedir. Bu yüzden onun tarihinin "...Ahvâl-i ba'zi'l-Enbiyâ" ismiyle künyelenmesi makul görünmektedir. Ancak müellifin, *Tarih*'inde yer vermediği peygamberlerin hayatını da hülâsa şeklinde yazdığı başka bir eserinin de olması mümkündür. Karabulut, bu eserin [Topkapı Müzesi Yazma Kütüphanesi] Emanet Hazinesi 1436 numarasında kayıtlı 91 varak ve 1040 istinsah tarihli bir nüshasının bulunduğunu belirtmektedir.⁴⁷ Anılan nüshanın, *Târîhu Ahterî* ile karşılaştırılarak teyit edilmeye ihtiyacı bulunmaktadır. Ahterî'nin Tarih'inde sadece altı peygamberin hayatına yer vermiş olması, bu eserin muhtevasına binaen kütüphane kataloglarında "*Risâle fî Beyân-i Ahvâl-i Ba'zi'l-Enbiyâ*" adıyla künye verilmesine sebep olmuş görünmektedir. Bu eser de henüz neşredilmemiştir.

Ahterî'nin yukarıda kısa tanıtımı yapılan mevcut eserlerinden en yaygın olanı *Ahterî-i Kebîr*'dir. Bu lügatin Kur'ânî kelimelerin manasını vermesi ve aynı zamanda seçtiği manayı, âyetlerle şahitlendirmesi yönüyle konumuzla yakın alakası

---

⁴¹ Mehmed Süreyya, (ö. 1327/1909), "Mustafa Efendi (Ahterî)", *Sicill-i Osmânî*, Haz. Nuri Akbayar, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı (I-VI), İstanbul: 1996, c. 4, s. 1159.

⁴² Kılıç, "Ahterî", c. 2, s. 185.

⁴³ Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, Mihran Matbaası (I-IV), İstanbul: 1306, c. 2, s. 803.

⁴⁴ Aygen, *Afyonkarahisarlı Âlim*, s. 85.

⁴⁵ Karabulut, *Mu'cemü'l-Mahtûtâtî'l-Mevcûde*, c. 3, s. 1549-1550.

⁴⁶ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, c. 3, s. 857.

⁴⁷ Karabulut, *Mu'cemü'l-Mahtûtâtî'l-Mevcûde*, c. 3, s. 1549-1550.

bulunmaktadır. Bu yüzden müellifin, anılan eseri merkeze almak suretiyle *Câmiu'l-Mesâil* ve *Tarih*'indeki tefsire ait hususlar, tefsir ilmi çerçevesinde incelendikten sonra Kur'ân ilimlerine dair tespitleri ele alınacaktır. Karahisârî'nin, tefsir ve Kur'ân ilimlerine dair kavramlara verdiği mana öncelikle zikredildikten sonra onun metodu bir misalle gösterilecek ve benzer örneklerine dipnotta atıfta bulunulacaktır. Konunun genişliği dikkate alınarak; lügavi, ahkâm, kelami tefsirler ve Kur'an ilimler sırası takip edilecektir.

2. Dilbilimsel/Lügavi Tefsir:

Ahterî, *Lügat* kelimesinin; *Savt/ses, sada* manasına geldiğini, cem'inin *Lüğâ* ve *Lüğât* olduğunu ve Lügavî kalıbıyla nisbetinin yapıldığını⁴⁸ ifade etmektedir. O, kelimelerin anlamını açıklarken, üç yüz civarında âyete doğrudan atıfta bulunmakta ve manayı, uzun âyetlerin sadece kelimeyle alakalı kısmına dayandırmaktadır. Müellif, önce ele aldığı kelimenin imlasını yapmakta ve devamında manasını vermektedir. Kelimenin manasını âyetle desteklemek istediğinde ekseriyetle: “Ve Kavluhu Teâlâ”, “Kâlellâhü Teâlâ” ve “Me minhu Kavluhu Teâlâ” ibaresinden sonra âyetin lafzını vermektedir. Türkçe mananın doğru anlaşılmasını teyit etmek için kelimenin izahından veya âyetin lafzından sonra “Ey” tefsir edatının ardından o anlamın Arapçadaki karşılığını vermektedir.⁴⁹

Ahterî bazen *vücûh* veya *nezâir* olduğunu tasrih etmeksizin, kelimenin birkaç manasını zikretmekte ve bunlardan bir veya birden fazlasıyla örtüşen manayı âyetle delillendirmektedir. İlkine misal olarak “Hisâb” kelimesinin; “Satmak”, “Saymak/Add” ve “Kâfi” anlamlarından sonuncusunu: (عَطَاءٌ حِسَابًا)(Nebe', 78/36) âyetini şahit getirerek göstermektedir.⁵⁰ İkincisine misal olarak: “Medih ve senadan lisan üzerine cari olan şey” (وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَّكَ وَلِقَوْمِكَ) (Zuhruf, 43/44) ve “Şeref” (ص وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ) (Sâd, 38/1)

⁴⁸ Bkz. *Ahterî-i Kebîr*, II, 192.

⁴⁹ Günay, “Ahterî'nin İlmî Çalışmalara Katılımı: Tefsir Örneği”, s. 2; Örnek için bkz. *Ahterî-i Kebîr*, “Ca'l", I, 162.

⁵⁰ Diğer bazı misaller için bkz. “el-İzn”, I, 19 ve “İdrâk” I, 17.

manalarına gelen “Zıkr” kelimesi gösterilebilir.⁵¹ Müellif bu misalde, kelimenin her iki manasına da âyetle şahit getirmiştir.

Karahisârî, bazen de kelimenin birincil manalarını verdikten sonra, herkesçe bilinmeyen tali manaları varsa, bunu Arapların kullandığı biçimde “yukâlû” ifadesinden sonra vermekte ve aynı manada âyet bulunuyorsa onunla istihsad etmektedir. Bununla Kur’ân-ı Kerîm’in; Arapların gündelik hayat içerisinde kullandıkları ifadeler üzere indiğine telmihi sezilmekte ve aynı zamanda Arapçayı öğrenmek isteyenlerin okuma ve anlama melekelerini geliştirmiş olmaktadır. Kanaatimizce, lügatinin tercih edilmesindeki sâiklerden birisi de budur. Müellifin bu metoduna, “Rabîb” kelimesinin izahı güzel bir misaldir: “Rabîb” Üvey oğul, avredin evvelki erinden olan oğlana derler. “Merbûb” manasına terbiye olunmuş demek olur. Müennesinde “Rabibe” denir. Evde besledikleri koyuna dahi *rabibe* derler. Cem’ileri “Rabâib” gelir ve minhu kavluhu teala: (وَرَبَائِكُمْ) (Nisâ, 4/23) Ey: evladü nisâiküm min gayriküm”.⁵²

Müellif, bazı kelimelerin izahında âyet ve hadis örnekleriyle ahlaki telkin de yapmaktadır. Bu özelliğini “Hadrâ”yı açıklarken sarîh şekilde görmek mümkündür.⁵³ “yeşil Irak toprakları”yla manayı hem cümlede kullanmakta ve hem de coğrafi bilgi vermektedir. Karahisârî’nin ahlaki telkinini daha açık biçimde “Hars” kelimesi üzerinden; çalışmaya, dünya-ahiret dengesini kurmaya, Kur’ân-ı Kerîm’i anlamaya ve ilkelerini yaşamaya teşvikinde görmek mümkündür.⁵⁴ Müellif aynı şekilde, kutsala ait kelimelerin anlamını verirken dua/tazim cümlesiyle bitirmekle de kültürel ve ahlaki telkin vermiş olmaktadır. Bu usulünün örneğini, Mekke’nin diğer isminde görmek mümkündür: “Ümmü’l-Kurâ, (Şehirlerin anası) Ka’betullah’tır. Şerrafehullah” (ki Allahü Teâlâ onu şerefli kılmıştır/kılsın).⁵⁵

⁵¹ *Ahterî-i Kebîr*, I, 262; II, 137; diğer bazı misaller: “İrsâ”, I, 22; “Qadâ”, II, 137; Günay, “Ahterî’nin İlmî Çalışmalara Katılımı: Tefsir Örneği”, s. 2.

⁵² *Ahterî-i Kebîr*, I, 266; Ayrıca bkz. “el-ezzü” I, 24; “Cennet”, I, 169 ve “Cehennem”, I, 172.

⁵³ Bkz. *Ahterî-i Kebîr*, I, 221. Benzer diğer bazı misaller için bkz. “Rayn” (I, 293); “Zürqâ” (I, 298); “Sücûv” (I, 313).

⁵⁴ Bkz. *Ahterî-i Kebîr*, I, 182. Müellif, tıpkı İmam-ı Birgivi’nin nahv konusundaki özlü eseri *Avâmil*’de yaptığı gibi, lügat bilgisi üzerinden okuyucuyu ahlaki davranış kazanmaya teşvik etmektedir.

⁵⁵ *Ahterî-i Kebîr*, I, 54; Günay, “Ahterî’nin İlmî Çalışmalara Katılımı: Tefsir Örneği”, s. 3.

Ahterî, “İsrâ” gibi meşhur Kur’âni lafızlar hakkında geniş açıklama beklentisinin aksine, gayet kısa izahlar vermektedir.⁵⁶ O, bazen de Kur’âni lafızların halk tarafından bilinen manasını kısaca vermekle yetinmekte ve mesela “İftirâ”yı: “Yalan söylemek” kısa açıklamasıyla anlamlandırmaktadır.⁵⁷ Müellif bazen de, “Günah, ahit, ağırlık/sıklet” manalarına gelen “İsr” kelimesi gibi Kur’ân’da nadir geçen ve çoklarıncı bilinmeyen kelimelerin de basit manalarıyla yetinmekte ve âyetle istişhad etmemektedir.⁵⁸ Hatta o, bazen de âyetle istişhad ettiği kelimenin açıklamasını biraz mücmel bırakabilmektedir. Mesela “İfâe” hakkında: “Ganimet kılmak” manasını âyetle istişhad ettikten sonra onun kısa Arapça açıklamasını vermekle yetinmektedir.⁵⁹ Bize göre, bu izah “ganimet”in, halk dilindeki “bol, bereketli ve mebzul olmak” manalarına da geldiği anlaşılabilirliğinden mücmel bırakılmıştır.

Ahterî, bazen de kelimenin birinci ve ikinci sözlük manalarının ortasına bir âyeti koymak suretiyle âyetin her iki manaya da muhtemel olduğunu ima etmektedir. Örneğin “Vasat” hakkında: “Orta, bir şeyin en adaletlisine denir.” ve “iyi ile kötü arasında olan [şeydir]”, anlamlarını vermekle⁶⁰ okuyucuya, âyetin manası hakkında iki yorum imkânı sunmaktadır. İlki: ‘Sizi en adil ümmet kıldık.’ İkincisi: ‘İnsan olmanız hasebiyle en ideal ile (melek gibi) en kötü (inkârcı/şeytan) arasında bir seviyede kıldık.’ Ki bu bilgi lügavî tefsir açısından oldukça fazla öneme sahiptir.

Ahterî'nin başka bir metodu da, âyetin lafzına atıfta bulunmaksızın Kur’ân-ı Kerîm’de geçen o kelimenin Mushaf’takine benzer bir lafızla manayı açıklamasıdır. Buna “Erzel” kelimesi misal verilebilir. Müellif, bunun manalarını: “Hor, hakir kimse”, “Her nesnenin kemi ve yaramazı” ve “Ömrün ahiri/sonu ki yaşlılıkta ve acizlikte olana *erzel-i umür* derler” olarak vermektedir.⁶¹ Görüldüğü gibi, cümle içerisinde kullanılan “erzel-i umür” ifadesi, Nahl suresinin yetmişinci âyetinin bir parçasıdır.

⁵⁶ *Ahterî-i Kebîr*, I, 31; Ayrıca bkz. “İktitâb”, I, 50; “İftirâk”, “İftisâd” ve “İftisâl”, I, 45.

⁵⁷ *Ahterî-i Kebîr*, I, 45.

⁵⁸ *Ahterî-i Kebîr*, I, 37. “İsr” kelimesinin manasına (Bakara, 2/286) âyetini şahit getirebilirdi.

⁵⁹ *Ahterî-i Kebîr*, I, 45.

⁶⁰ *Ahterî-i Kebîr*, II, 342.

⁶¹ *Ahterî-i Kebîr*, I, 121; Diğer bazı misaller için bkz. “İstihvâz”, I, 27; “Dâire”, I, 257.

Müellif, “nezle”⁶² misalinde olduğu gibi bazı yerlerde de, ilk manasına uymayan fakat Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan kelimeleri de âyetle istişhad etmiş ve âyetin içerisinde hangi anlamda kullanıldığını belirtmiştir. Ahterî, bazen de zıt anlamlı kelimelerin kullanılış azlığını ve çokluğunu zikretmekte, bu kelimenin içerisinde geçen âyette hangi manada kullanıldığını belirterek yanlış mana vermeyi önlemektedir: “Verâ”, “yedi yön kabilindedir. Art/arkaya derler, “half” manasınadır. Az olarak “guddâm/ön=emâm” manasına da gelir. Zıt anlamlı kelimelerdendir. (وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا) (Kehf, 18/79) âyetinde “ön/emâm” manasında kullanılmıştır...”.⁶³ Müellif burada, kelimeyi ilk akla gelen (arka) manasıyla bırakmış olsaydı âyetten: ‘Arkalarında bulunan melik, onların teknesine el koyacaktı’ manası anlaşılabilirdi. Bu durumda tekneye el koyma tehlikesi atlatıldığına göre, onu ayıplı hale getirmek mantıksız olurdu.⁶⁴

Ahterî, âyetlerle istişhad ettiği için çok daha fazla Kur’âni kavramı, âyet istişhadsız açıklamaktadır. Her iki şekilde açıklanan bu kavramlar, tekrarlarıyla birlikte Kur’ân’daki yerine konulacak olsa, neredeyse orta hacimde bir lugavi tefsir vücuda gelebilir.⁶⁵ Müellif, “Tûbâ” kelimesinde olduğu üzere⁶⁶ bazı yerlerde sarf yönüyle ele alarak onun veznini, manasını, kök aslını, geçirdiği değişikliği/kalb ve değişiklikten sonra kazandığı yeni manasını ve kısaca cümlede kullanılış şeklini açıklamaktadır. O, bazen de kelimenin sözlük manasını, aslını ve Arapçada kullanılış biçimini verdikten sonra konumuz açısından çok önemli olan Kur’ân-ı Kerîm’de kullanıldığı manalarını da zikretmektedir. Onun “Vahy” kelimesinin zikrettiği lügavi manaları,⁶⁷ neredeyse tefsir usulünde yer alan bilgileri aratmamaktadır.

3. Fıkhi/Ahkâm Tefsir:

Fikhî eserlerde umumiyetle içtihadın kitap ve sünnete dayandırıldığı halde, eserin hacmini büyütmemek için deliline fazla yer verilmediği, bir mesele hakkındaki

⁶² *Ahterî-i Kebîr*, II, 303.

⁶³ *Ahterî-i Kebîr*, II, 734.

⁶⁴ Günay, “Ahterî’nin İlmî Çalışmalara Katılımı: Tefsir Örneği”, s. 5.

⁶⁵ Bu tesbitimizin isabetli olduğunun delili, kısa sûreler üzerinde hazırladığımız şu makalemize bakılabilir: Günay, “Ahterî-i Kebîr’in Kelimâtü’l-Kur’ân Açısından İncelenmesi (Fatiha, Fil-Nâs Sûreleri Örneği)”, s. 5-34. <http://dergipark.gov.tr/imad/issue/18469/194462>.

⁶⁶ *Ahterî-i Kebîr*, II, 15.

⁶⁷ *Ahterî-i Kebîr*, II, 336; Aynı husus, “Âyet” hakkındaki izahları için de geçerlidir. Bkz. I, 67; Günay, “Ahterî’nin İlmî Çalışmalara Katılımı: Tefsir Örneği”, s. 6-7.

hükümün doğrudan zikredildiği malumdur. Şemseddin Karahisârî de mukaddimesinde belirttiği üzere, *Câmiu'l-Mesâil-Ümmü'l-Fetava*'sında⁶⁸ bu usule uymakla birlikte azımsanmayacak kadar âyetle delil getirmektedir.⁶⁹ İbadetin ef'âl-i mükellefin içerisindeki yerini belirtirken, bunun gerekçesini âyetle göstermektedir. Müellif evvela eserinde uzunca yer tutan temizlik/tahare bölümüne abdest âyetiyle (Mâide, 5/6) başlamaktadır. Ezanın meşruiyetini, İsrâ hadisesiyle delillendirmekte,⁷⁰ ancak ezanla ilgili (Mâide, 5/58) ve (Cum'a, 62/9) âyetlerinden bahsetmemektedir. Ahterî, hükümlerin mutlaka delile dayanması gerektiğini, yağmur duasında namazın kılındığına dair delil bulunmaması sebebiyle sadece dua edilmesi gerektiğini (Nûh, 71/10) âyetine dayandırmaktadır.⁷¹

Ahterî, ibadetlerin hükümlerinde de âyetle istişadı sürdürmekte ve namazların rükünlerinden; avret yerlerinin örtülmesinin (يَا بَنِي آدَمُ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ) (A'râf, 7/31.), namaza niyetin (Beyyine, 98/5.) âyetleri gereği farz olduğunu⁷² ifade etmektedir. Kıraatte *Eûzü* okumanın (Nahl, 16/98.) âyetiyle güçlendirilen içtihadı dayanması hasebiyle *müftâ bih* olduğunu telmih etmektedir.⁷³ Müellif, secdenin farziyetini âyetle delillendirmezken, rüku' ve secde de okunan tesbihlerin; (فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ) (Vâkıa, 56/74) ve (سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى) (A'lâ, 87/1) âyetlerine dayanan bir sünnet olduğunu ifade etmektedir.⁷⁴ Tehiyatta teşehhütten sonra (Âl-i İmrân, 3/8) âyetinin okunmasında beis olmadığını belirtmesi, yine âyetle desteklenen fetvaları tercih ettiğini göstermektedir.⁷⁵ Müellif ayrıca *kıraat* ve *zelleül kâri* konusunda kısa surelerden pek çok misalle, namazın sıhhatini ve fasit oluşunu incelemektedir.⁷⁶ Müellif, orucun lügavî manasının “tutmak” olduğunu (Meryem, 19/26.) âyetiyle delillendirmekte, şer'i orucun on dört nev'i olduğunu ve bunun sekiz tanesinin Kur'ân-ı Kerîm'de zikredildiğini

⁶⁸ Muslihiddin Mustafa Şemseddin Karahisârî'nin fıkha dair eseri olan *Câmiu'l-Mesâil-Ümmü'l-Fetâvâ*'sını fıkhi tefsir kapsamında incelediğimiz için bulgularımızı aynı başlık altında değerlendirmeyi uygun bulmaktayız.

⁶⁹ *Câmiu'l-Mesâil*, vr: 6. Yüzeysel bir taramayla kırk civarında âyete atıfta bulunduğu tarafımızca belirlenmiştir.

⁷⁰ *Câmiu'l-Mesâil*, vr: 28.

⁷¹ el-Ahterî, Mustafa b. Şemseddin, *Câmiü'l-Mesâil ve Menâhicühû fi'l-Fıkhi'l-İslâmi*, thk. Mustafa Kelebek, Dârü'r-Ravzâ, İstanbul: 1437/2016, s. 213.

⁷² *Câmiu'l-Mesâil*, vr: 30-31.

⁷³ *Câmiu'l-Mesâil*, vr: 34.

⁷⁴ *Câmiu'l-Mesâil*, vr: 37-38.

⁷⁵ *Câmiu'l-Mesâil*, vr: 40.

⁷⁶ *Câmiu'l-Mesâil*, vr: 69-70.

bildirmektedir.⁷⁷ Zekat ve hac bahsinde âyetle istişhad etmeyen Ahterî, böylece bilgidaki kesinliğin Kur'ân'la gerçekleştiğini bir defa daha göstermektedir.

Karahisârî, “*Hayvan kesimi*” bahsinde, besmelesiz kesimi ve o hayvanın etini yemeyi yasaklayan, “*üzerine besmele çekilmeden kesilen hayvanların etinden yemeyiniz*”(En'âm, 6/121) âyetindeki *nehyin tahrîm* ifade ettiğini bir usul kaidesi olarak belirtmektedir.⁷⁸ Aynı zamanda büyük bir dilci olan Ahterî, şer'î delillerden hüküm çıkarırken lafızların ifade ettiği mana derinliklerini irdelemekte ve istediği sonuca lafzi yorumla ulaşmaktadır. Mesela, *Besmele* dışında başka bir söz gerekmediğini, başka bir lafız kullanılırsa bunun kesimin cevazına zarar getirebileceğini açıklarken şu misalleri vermektedir: *Eğer bir kimse, Bismillahi dedikten sonra, bir de Muhammedun Rasulullah dese, bu ikinci lafzı merfu' soylediği için –besmele ile- bağlantısı olmayacağından kesimi caizdir, ama mekruh olur. Çünkü kesimde sadece Allah adı anılacaktır. Bu konuda âyet vardır, âyet ise kati delildir. Ama bir kimse Bismillahi dedikten sonra, peşinden Muhammedin Rasulillahi şeklinde mecrur okusa, bu iki lafız arası atıfla birleştirilmiş olur ve kesim sahibi, “Ben bu hayvanı Allah'ın ve Rasülü'nün adıyla kesiyorum” demiş olacağından o hayvanın eti haram olur.*⁷⁹

Ahterî, âyetle delillendirilen fetvaların tercih edilmesi imasını, muamelat konusunda da sürdürmektedir. Buna müellifin, bakire niyetiyle evlenilen bir kadının bakire olmadığı anlaşıldığında, o erkek için kadın hakkında muhayyerlik hakkı bulunmadığını, zira bakireliğin sıçramakla gidebileceğini ve kadına hüsn-ü zan etmenin, Allah'ın emri (Hucurât, 49/12) olduğuna dayandırmaktadır.⁸⁰ Aynı şekilde müellif, şer'î hükümlere rıza göstermekteki hassasiyetinin örneklerini; çok eşliliğin ayıplanmamasını (Müminûn, 23/6),⁸¹ kocanın hanımını ölçülü şekilde ta'zir edebileceğini (وَاضْرِبُوهُنَّ)(Nisâ, 4/34),⁸² boşanan kadının nafaka hakkının korunmasını (Talâk, 65/6), kazif haddini (Nûr, 24/4) âyetleriyle pekiştirerek göstermektedir.⁸³ Ahterî,

⁷⁷ Bunların peş peşe veya ayrı tutulanlarını sadece rakam olarak vermiş, âyetlerle göstermemiştir. Bkz. *Câmiu'l-Mesâil*, vr: 91; Günay, “Ahterî'nin İlmî Çalışmalara Katılımı: Tefsir Örneği”, s. 7-8.

⁷⁸ *Câmiü'l-Mesâil ve Menâhicühû fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s. 766.

⁷⁹ *Câmiü'l-Mesâil ve Menâhicühû fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s. 582.

⁸⁰ *Câmiu'l-Mesâil*, vr: 105.

⁸¹ *Câmiu'l-Mesâil*, vr: 106.

⁸² *Câmiu'l-Mesâil*, vr: 132.

⁸³ *Câmiu'l-Mesâil*, vr: 121.

vedîa/emanet (Mâide, 5/2),⁸⁴ vekâlet (Âl-i İmrân, 3/173)⁸⁵ ve kefâlet (Âl-i İmrân, 3/37)⁸⁶ akitlerini ve şahitlikten kaçınılmaması gerektiğini (Bakara, 2/283)⁸⁷ zikredilen âyetlerle delillendirmektedir. Ahterî'nin, elleri kabrin üzerine koymanın bid'at ve Ehl-i kitabın âdeti olduğunu Zemahşerî'den nakletmesi,⁸⁸ sünnete duyarlılığını yansıtmaktadır. Müellif, muamelatta âyetlerle istişhad metodunu; itâk,⁸⁹ kerâhiyye,⁹⁰ Büstân,⁹¹ Sayd⁹² ve Zebh⁹³ bahislerinde de devam ettirmiştir.

4. Kelami Tefsir

Ahterî eserlerinde mezhep tasnifi yapmasa da Keysâniyye, Kaderiyye, Şemrahiyye, Hattâbiyye, Mu'tezile, Neccâriyye, Cehmiyye, Cebriyye, Hâricîlik gibi mezhepler hakkında bilgiler vermektedir.⁹⁴ Ahterî'nin, Rafizilerin çok eşlilik konusundaki yaklaşımlarını değerlendirmesi de kelami tefsir kapsamında sayılabilir. Müellif, Rafizilerden bazılarının: (فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلَّةً وَرُبَاعًا) (Nisâ, 4/3) âyetindeki “vav”ın cem/toplama manasından hareketle dokuza kadar evlenilebileceğini istidlal ettiklerini söylemektedirler. Hemen arkasından Ehl-i sünneti kastederek: “Bize göre o harf (vav), “ev”(veya) anlamındadır.⁹⁵ Zira Gaylân (r.a.) Müslüman olduğunda Peygamber Efendimiz ona, nikâhı altındaki on kadından dördünü tutmasını, diğerlerinden ayrılmasını emretmiştir.⁹⁶ Bu hadisi şerif, dörde kadar evliliği meşru kılmaktadır.” demektedir.⁹⁷ Müellif kelami tefsir kapsamında sayılabilecek, Ehl-i kitabın ihtidasına ihtiyatla yaklaşılması kaydıyla temas etmektedir. Onun bu konuya

⁸⁴ *Câmiu'l-Mesâil*, vr: 148.

⁸⁵ *Câmiu'l-Mesâil*, vr: 245.

⁸⁶ *Câmiu'l-Mesâil*, vr: 251.

⁸⁷ *Câmiu'l-Mesâil*, vr: 169.

⁸⁸ *Câmiu'l-Mesâil*, vr: 310.

⁸⁹ *Câmiü'l-Mesâil ve Menâhicühü fi'l-Fıkhî'l-İslâmi*, s. 666.

⁹⁰ *Câmiü'l-Mesâil ve Menâhicühü fi'l-Fıkhî'l-İslâmi*, s. 697.

⁹¹ *Câmiü'l-Mesâil ve Menâhicühü fi'l-Fıkhî'l-İslâmi*, s. 711.

⁹² *Câmiü'l-Mesâil ve Menâhicühü fi'l-Fıkhî'l-İslâmi*, s. 761.

⁹³ *Câmiü'l-Mesâil ve Menâhicühü fi'l-Fıkhî'l-İslâmi*, s. 666, 767.

⁹⁴ Rifât Türkel, “Ahterî'nin İslam Mezhepleri ile İlgili Görüşlerinin Eserleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, S. VIII/2 (Güz 2015), s. 206.

⁹⁵ Buhari, Hüseyin b. Ali (r.a.)'den, âyetteki “vav”ın “ev/veya” manasına geldiğini nakletmektedir. Sahih-i Buhari, “Nikâh”, 19.

⁹⁶ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd., Müessesetu Kurtuba, I. Baskı, Kahire: 1421/2000, c. 3, s.3, 341; Günay, “Ahterî'nin İlmî Çalışmalara Katılımı: Tefsir Örneği”, s. 9.

⁹⁷ *Câmiu'l-Mesâil*, vr: 106.

ihtiyatla yaklaşma sebebini Türkan, Ahterî'nin, onların menfaatleri icabı ve kelime oyunlarına başvurabilecekleri ihtimaline dayanmış olabileceğini⁹⁸ söylemektedir.

5. Tefsir Usulü ve Kur'an İlimleri

Ahterî, tefsir usulü ve Kur'an ilimleri kapsamında da oldukça tatmin edici bilgiler vermektedir. O, kelimeler hakkında kısa bilgiler vermek suretiyle okuyucuya şer'i ilimlerin ıstılahlarını kolayca kazandırmaktadır. Bilhassa tefsir usulü ve Kur'an ilimlerine ait kavramları, bazen âyetle delil getirmek suretiyle bazen de istihsatsız olarak açıklamaktadır. Bu konuyu, hakkında âyetle delil getirmese de "tefsir" kavramıyla başlatmak⁹⁹ ve onu takiben de Kur'an ilimlerine değinmek konunun insicamı için uygun görünmektedir:

Müellif, tefsir usul kitaplarında verilen bilgilerin çoğunu kapsayan "tefsîr" maddesinde; "beyan etmek", "keşf etmek" ve "ızhâr-ı mana etmek/manayı açıklamak"tır; çoğulu "tefâsîr" gelir." bilgisini vermektedir.¹⁰⁰ "Fesr" hakkında ise; "beyan etmek", "İstifsâr" (konuyu açıklamasını istemek) ve "Fesr"ın türevlerinden "tefsira", "doktorun [hastalığını tespit etmek için hastanın idrarına] suya bakmasıdır"¹⁰¹ demektedir. "Usûl/Asl"ı ise, "Kök ve her nesnenin esfeli ve haseb, cem'î usûl gelir." olarak tanımlamaktadır.¹⁰²

Ahterî, "Kur'an" kelimesinin izahını; "Cem' etmek" ve "kıraat/okumak" (İsrâ, 17/78) manasına geldiğini ve Kur'an'a "Kur'an" isminin verilmesinin, sureleri içinde toplamasından dolayı olduğunu belirtmektedir.¹⁰³ Müellif, Kur'an'ın diğer isimleri konusunda sadece "Furkân"ı saymakta¹⁰⁴ ve sure isimlerine "Ümmü'l-Kur'an/Fatiha" suresinin haricinde atıfta bulunmamaktadır.¹⁰⁵ O, Kur'an tarihine dair sadece, Hz.

---

⁹⁸ Türkan "Ahterî'nin Yahudilik ve Hristiyanlık Hakkındaki Görüşleri ve Ahterî-i Kebîr Sözlüğünde Bu Dinlerle İlgili Geçen Kelimeler Üzerine Bir Değerlendirme" *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 40, Nisan 2014, s. 242-243.

⁹⁹ Lugavi tefsir bahsinde, tefsir usulü kavramlarını açıklamasına "vahy, âyet" gibi kavramlar misal verilmişti.

¹⁰⁰ *Ahterî-i Kebîr*, I, 124.

¹⁰¹ *Ahterî-i Kebîr*, II, 101.

¹⁰² *Ahterî-i Kebîr*, I, 38; Günay, "Ahterî'nin İlmî Çalışmalarına Katılımı: Tefsir Örneği", s. 10.

¹⁰³ *Ahterî-i Kebîr*, II, 122.

¹⁰⁴ *Ahterî-i Kebîr*, II, 99.

¹⁰⁵ *Ahterî-i Kebîr*, I, 54. Örnekleri için bkz. Kamer, Kasas, Leheb, Ahkâf, Ra'd vb.

Osman'ın Kur'ân-ı Kerîm'i Mushaflardan toplayarak tek Mushaf haline getirdiği bilgisini vermektedir.¹⁰⁶

Karahisârî, lügat hazırlamanın zaruri gereği olarak Kur'ân ilimlerinden en fazla işlediği konu, eş sesli dediğimiz *vücûh* ve eş anlamlı diye tanımlanan *nezâir*dir. O, kelimelerin manalarını ve çoğulunu vermekle onun sarf yönünü de izah etmekte ve Kur'ân'da geçtiği yerlerde okuyucuya aşinalık kazandırmaktadır. Mesela “İmâm” kelimesinin anlamları: “[Kendisine] uyulan kimse, muktedâ ve metbû” gibi, cem’i “eyimme” ve “eimme” gelir. Dedikten sonra “Târik” (Hicr, 15/79.) ve “kitap” (İsrâ, 17/71.) manalarına da geldiğini âyetleriyle delillendirmiştir.¹⁰⁷ Eş anlamlı olarak tarif edilen *nezâire* “Kur'ân” ve “Furkân” kelimeleri misal olarak verilebilir. “Kur'ân” kelimesi yukarıda açıklanmıştı. “Furkân” ise; “İyi-kötüyü, hakla-batılı ayıran nesne”, “Kur'ân” ve “sabah” manasıyla, Kur'ân'ın nezâirindendir.¹⁰⁸

Ahterî, eserlerinde sebab-i nüzule çok az yer vermektedir. Lügatinde, önce kelimenin sözlük manalarını verdikten sonra nüzul sebebini özlü olarak aktarmaktadır. Mesela “zakkûm” kelimesini açıklarken: “içinde hurma ve kaymak olan yiyecektir.” ve “Çiçeği yasemine benzeyen çöl bitkisidir” dedikten sonra İbn Abbas r.a.'dan şu rivâyeti nakletmektedir. (إِنَّ شَجَرَتَ الرَّقُومِ) (Duhân, 44/43.) âyeti indiğinde Ebu Cehl: “kaymaklı hurma yeriz” demişti. Bunun üzerine Allah (إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَبِيمِ) (Sâffât, 37/64.) âyetini indirdi.”¹⁰⁹

Kur'ân ilimlerinin önemli konularından birisi olan neshin lügat manası hakkında Ahterî şu geniş bilgiyi vermektedir: “Nesh; hüküm ve sıfatı değiştirmek, nakletmek, izale etmek ve kaldırmak/raf'tır. Araplar, ‘Onun sıfatını başka bir sıfata değiştirdim’, ‘güneş gölgeyi giderdi’, ‘yaşlılık gençliği giderdi’, ‘rüzgâr, diyarın görünümünü değiştirdi’, ‘bir kitaptan yeni bir kitap istinsah ettim’ derler. “Nüşa”: kendisinden kopya yapılan [kitab]ın ismidir. “Neshu'l-âyeh”: ‘âyetin hükmünün

¹⁰⁶ *Târîhu Ahterî*, vr: 90.

¹⁰⁷ *Ahterî-i Kebîr*, I, 57; Keza; “Qadâ” (II, 137), “Halife” (I, 127-128) kelimelerinin âyetlerin manasına katkısı hakkındaki değerlendirmelerimiz için bkz. “Ahterî'nin İlmî Çalışmalara Katılımı: Tefsir Örneği”, s. 11.

¹⁰⁸ *Ahterî-i Kebîr*, II, 99. Nezâire rahmet rüzgârları: “nâşirât” (Mürselât, 77/3), “mübeşşirât” (Rûm, 30/46), “zâriyât” (Zâriyât, 51/1) ve azap rüzgârları: “sarsar” (Fussilet, 41/16), “aqîm” (Zâriyât, 51/41), “qâsîf” (İsrâ, 17/69), “âsîf” (Yunus, 10/22) örnek gösterilebilir (*Târîhu Ahterî*, vr: 41).

¹⁰⁹ *Ahterî-i Kebîr*, I, 300; Rükû' (Vâkıa, 56/74) ve secdede (A'lâ, 87/1) okunacak tesbihlerin iniş sebebi hk. bkz. *Câmiu'l-Mesâil*, vr: 38.

giderilmesi/kaldırılmasıdır.’ Hepsinin babı “Qataa” babı olan üçüncü bapıdır. ‘Geride bir şey bırakan her şeye “intesahahû” denir.’, “Tenâsuhu’l-verâse”: pay edilmeyen mirasa konan kişinin de ölmesiyle taksim edilmeden bıraktığı asıl mirastır.’ ve ‘aynı şekilde “tenâsüh”: zamanların ve asırların geçmesidir.”¹¹⁰ Neshin ahkâmında; şeriatin şeriatine neshine, Hz. Nuh’la birlikte kız kardeşe evlenmek gibi önceki bazı şer’i hükümlerin nesh edildiğini¹¹¹ belirtmektedir. Şeriatin içindeki neshe ise, muhsanın zina haddinin, Hz. Ömer’in lafzı mensûh hükmü baki olan recm âyeti¹¹² gereği taş ile recm olduğuna ulemanın icma ettiğini söylemektedir.¹¹³

Ahterî, kıraat farklarına da temas etmektedir. Kıraatin; mütevâtir, meşhur veya şaz olduğuna değinmeksizin ve imamını ve/veya râvisini nadiren zikrederek farklılığını bildirmekle yetinmektedir. Bazen Mushaf’taki kelimeyi değil, onun yerine okunan farklı kıraati zikretmektedir. Her durumda, zaruri olarak kıraat farkından dolayı doğan manayı da vermektedir. Mesela (قَدْ شَعَفَهَا حَبًّا) (Yûsuf, 12/30) âyetinde geçen “şeğaf”ı zikretmeden onun farklı kıraati olan “şaa’f” kelimesinin, “hırs”, “mübalâğa”, “muhabbet” ve “kalbi yakmak” gibi birçok manasını verdikten sonra bu kıraati Hasen (r.a.)’ın okuduğunu belirtmektedir.¹¹⁴ Müellif, kıraat farkından doğan manayı; “faraqnâ” okunduğunda “okuduk/açıkladık” (İsrâ, 17/106), “faraqnâ” kıraatine göre ise “Kur’ân’ı peyderpey indirdik” örneğinde olduğu üzere bazen da çok açık biçimde¹¹⁵ belirtmektedir. Ahterî, kıraat farklılıklarından ortaya çıkan yeni manayı bazen ima yollu söylemektedir. Mesela “zebûr”un (Nisâ, 4/163) çoğulu olan “zübür” şeklinde de okunduğunu¹¹⁶ belirtmekte ve verdiği bu bilgiyle: “Davûd’a da Zebûr vermiştik” birinci manasına ilave olarak “Biz Davûd’a da (fasıllardan oluşan) kitap(lar) vermiştik” manasının akla gelmesini sağlamaktadır. Ahterî, Kur’ân-ı Kerîm’in “Yedi harf” üzere indiğine ise, “Qarye”nin Yemen lügatinde “qırye” şeklinde okunduğunu belirterek zımni atıfta bulunmaktadır.¹¹⁷

¹¹⁰ *Ahterî-i Kebîr*, II, 303-304.

¹¹¹ *Târîhu Ahterî*, vr: 30.

¹¹² “Eşşeyhu veş şeyhûhatu...” Ebu Davud, “Hudud”, 16; İbn Mace, “Hudud”, 9.

¹¹³ *Câmiu’l-Mesâil*, vr: 130.

¹¹⁴ *Ahterî-i Kebîr*, I, 352. Keza bkz. “Sırat/Zirât” (I, 371), “Vakarne/Vakırne” (II, 352).

¹¹⁵ *Ahterî-i Kebîr*, II, 99.

¹¹⁶ *Ahterî-i Kebîr*, I, 294.

¹¹⁷ *Ahterî-i Kebîr*, II, 130. Yedi harften kastedilenin yedi lügat olduğu varsayıldığı takdirde; Günay, “Ahterî’nin İlmî Çalışmalara Katılımı: Tefsir Örneği”, s. 12-13.

Ahterî'nin lügatinin önemli bir kısmını, Garibu'l-Kur'ân'ın nadir kullanılmaktan veya herkes tarafından bilinmemesinden kaynaklanan kelimeler çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Ancak burada, başka dillerden geçerek Arapçalaşmış kelimeler; menşesine, aslına, manasına ve âyetle istişhadına temas etmesi bakımından incelenecektir. Müellif bazen, garip kelimelerin sadece sözlük manasını, menşeyini zikretmekte ve âyet istişhadlı veya istişhatsız vermektedir. Garip kelimelere; Habeşçeden geçen odun manasındaki “Hasab”,¹¹⁸ Farsçadan geçen; “savlecân”,¹¹⁹ aslı “mişk” olan “misk”,¹²⁰ “kitap”, “kâdı hücceti”, “kapı yaymak” ve “vurmak/darp” manalarına gelen “Sakk” (Zâriyât, 51/29)¹²¹ ve aslı “Şemen” olan “Sanem=Vesen” misal olarak gösterilebilir.¹²² Aynı şekilde Müellif, “İsrâil”in İbranice olduğunu, “İsrâ”nın “Abd”, “îl”in ise “Allah” manası taşıdığını ve Abdullah manasına geldiğini ifade etmektedir.¹²³

Ahterî'nin Kur'ân ilimlerinin alt dalları olan; müşkilü'l-Kur'ân, mücmel-mübeyyen, mübhem, muhkem-müteşâbih, mecaz, huruf-u mukattaa, hitap, tekrar, sual-cevap, mesel ve i'câza ait açıklamasına rastlayamadığımız için sadece sözlük manalarına yer verdiklerini nakletmekle yetiniyoruz. Ahterî, “müteşâbih”i, *benzeyici* olarak tanımlamakta,¹²⁴ “Hitâb”ı ‘sözü aşikâre yüzüne söylemek ve kişi ile başkası arasında [geçen] her söz’ şeklinde tarif etmektedir.¹²⁵ “Emsâl”in tekili olan “mesel”i ‘atasözlerinden darb-ı mesel getirmektir’ şeklinde açıklamaktadır.¹²⁶

Ahterî, “mecaz”ın ‘yerinden ve haddinden tecavüz etmek... “ubûr” ve “teaddî” manasında”¹²⁷ olduğunu belirtmektedir. Ahterî, “cevab”a yer vermezken, “süâl”i: “sormak ve dilemek” olarak tanımlamakta ve “sü’le”nin (Tâhâ, 20/36) “sual” manasına

¹¹⁸ *Ahterî-i Kebîr*, I, 189.

¹¹⁹ *Ahterî-i Kebîr*, I, 381. Ahterî bir kelimeye “sad” ve “cim” varsa bu, o kelimenin başka dilden geçtiğine işaret ettiği şeklinde genellemelerde de bulunmaktadır.

¹²⁰ *Ahterî-i Kebîr*, II, 341.

¹²¹ *Ahterî-i Kebîr*, I, 376; “Cennet” ve “Cehennem”in Farsça aslı ve manası hk. bkz. (I, 169, 172).

¹²² *Ahterî-i Kebîr*, I, 380. Kur'ân-ı Kerîm’de “Sanem” geçmemekte, çoğulu “asnâm” ise beş yerinde geçmektedir. Misal olarak bkz. En’am, 6/74; A’raf, 7/138; “Vesen”in çoğulu “evsân”dır ve Kur'ân-ı Kerîm’in üç yerinde geçmektedir. Misal olarak bkz. Hac, 22/30.

¹²³ *Ahterî-i Kebîr*, I, 31-32.

¹²⁴ *Ahterî-i Kebîr*, II, 208.

¹²⁵ *Ahterî-i Kebîr*, I, 122.

¹²⁶ *Ahterî-i Kebîr*, II, 211; Günay, “Ahterî'nin İlmî Çalışmalara Katılımı: Tefsir Örneği”, s. 14-16.

¹²⁷ *Ahterî-i Kebîr*, II, 213.

geldiğini belirtmekle kifayet etmektedir. “İ’câz”ı; “muhtasar/ihtisar etmek”, “Sözü kısa, özlü söylemek” şeklinde manalandırmakta ve “kelam-ı mûciz, mûcez ve vecîz” şeklinde kullanıldığını ifade etmektedir.¹²⁸ Mukattaa harfleri hakkında bilgi vermeyen Ahterî, sure başlangıçları hususunda Fatiha suresinden başka açıklama yapmamıştır. Ahterî, “Fatiha”nın manasını “ibtida/başlangıç” ve “evvel/ilk”, “her şeyin ilki” anlamına geldiğini söylemektedir. Müellif, kelimenin çoğulu olan “fevâtih”i: “Fevâtihu’l-Kur’ân, evâilu’s-süver” kavramı içerisinde vermektedir.¹²⁹

Ahterî’nin aksâmu’l-Kur’ân’a ait kısa açıklamasına “Târık” kelimesinin izahında rastlanmaktadır: “Târık” sabahyıldızı dedikleri nurlu yıldızdır, gayet parlaklığından târık derler. [İçinde geçtiği âyette] (وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ) (Târık, 86/1) Muksemun bih (üzerine yemin edilen varlık) Hazret-i İlahi vaki olmuştur. Ama hakikatte şî’ra veya zühredir. Ve hem şî’ra mahubların dişini idâeti/parlaklığı sebebinden yıldızla teşbih ederler...”¹³⁰ Görüldüğü üzere müellif, bu kabil açıklamalarıyla Arap edebiyatı hakkında da okuyucuyu beslemektedir.

Ahterî’nin *Tarih*’i, Kur’ân-ı Kerîm kıssaları hakkında yeterli bilgi vermektedir. Müellif, bu eserini cinlerin ve insanın yaratılışıyla başlatmaktadır. Hz. Âdem’in yaratılış devresini ve şeytanın imtihan edilmesini (meleklerle olan diyaloglar eşliğinde) Kur’ân’a dayandırarak işlemektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de önemli yer tutan kıssalardan, az sayıda peygamberin hayatına yer vermektedir. Ele aldığı Hz. Âdem, İdris, Nûh, Hûd, İbrahim ve Muhammed (as)’ın hayatlarını âyetlere dayandırmaktadır. Şimdi Ahterî’nin bu konuları işleyiş üslubunu ve sadece âyetlerle delil getirdiği kısımlarını gösterebilmek için onun kaleminden çıktığı şeklin hülasası aksettirilecektir:

Ahterî’ye göre yükümlü varlıkların ilki cinlerdir ve ateşten yaratılmışlardır (وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِنْ نَارٍ) (Rahmân, 55/15). Allah (cc) yeryüzünde halife yaratacağını beyan edince melekler: “Yeryüzünde fesat çıkaracak varlık mı yaratacağını” sormuşlardır (Bakara, 2/30). Melekler daha önce hiç görmedikleri Hz. Âdem’in suretini görünce çok şaşırılmışlardır (هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا) (İnsân, 76/1).¹³¹ Allah, sonra

¹²⁸ *Ahterî-i Kebîr*, I, 68.

¹²⁹ *Ahterî-i Kebîr*, II, 90.

¹³⁰ *Ahterî-i Kebîr*, II, 7.

¹³¹ *Târîhu Ahterî*, vr: 1-3; Günay, “Ahterî’nin İlmî Çalışmalara Katılımı: Tefsir Örneği”, s. 16-17.

Âdem'i siyah çamur hale getirdiğinden dolayı (مِنْ حَمِيمٍ مَسْنُونٍ) (Hıcr, 15/26) denilmiştir. Allah cansız varlıkları hayvanları ve her şeyi yarattıktan sonra şöyle buyurarak bunları meleklerle arz etmiştir: (أَنْبِيَايَ بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ) (Bakara, 2/31). Melekler aczini itiraf ederek: (لَا عَلِمْنَا لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا) (Bakara, 2/32) demişlerdir. İblis hariç meleklerin tamamı secdeye kapanmışlardır (فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ) (Sâd, 38/73-75). İblis ise: (أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ) (Sâd, 38/76-80) demiştir. Hz. Âdem besmele çekerek yer, içer, eve girer, eşiyile cima ederse şeytan giremezdi, besmeleyi terk ederse onunla birlikte bunları yapardı ki Allah'ın şu âyeti (وَشَارِكُهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ) (İsrâ, 17/64) buna delildir.¹³² Ahterî, Osmanlı eğitim metodunun temel özelliklerinden birisi olan bilginin ahlaka dönüştürülmesi ilkesini, bu son malumatla da vermektedir.

Müellif, Hz. Âdem'den sonra Hz. İdris'le ölüm meleğinin konuşmalarını zikrederken, Hz. İdris'in ölüm meleğine söylediği söze (كُلُّ نَفْسٍ دَائِقَةُ الْمَوْتِ) (Enbiyâ, 21/35) âyetini delil getirdiğini nakletmektedir.¹³³ Ahterî, Kur'ân-ı Kerîm'in henüz inmediği bu dönemde Hz. İdris'in Kur'ân'ın bir cümlesiyle istişadına yer vermesi, ilahi kitap ve sahifelerin asıllarının aynı kaynaktan olduğunu dair bir iması olsa gerektir. Müellif daha sonra Nuh (as)'ın kıssasına geçmektedir.

Ahterî, Allah'ın (cc) Hz. Nuh'la birlikte önceki bazı şer'î hükümleri nesh ettiği bilgisinden sonra, kavmiyle olan münasebetlerine yer vermektedir: Nuh kavmine: “Putlara ibadeti bırakın! (اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ وَأَطِيعُوا) (Nûh, 71/3) dedi. Kavmini Allah'a şikâyet etti: (رَبِّ لَا تَذَرْنَا عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا) (Nûh, 71/16) dedi. [Kavmi onunla alay etti]. O da kavmine: (إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ) (Hûd, 11/38) dedi. [Sonra] gemi inşa etti... Biz: (فَلَمَّا أَحْمَلْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ) (Hûd, 11/40) dedik. Müellif tarihinde tufana; (وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ) (يَا بَنِيَّ ارْكَبْ مَعَنَا) (Kamer, 54/11); (فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ) (Hûd, 11/42-44) âyetleri kapsamında genişçe yer vermektedir.¹³⁴

Hûd (as)'ın hayatından kısa bir kesit sunan müellif, kavminin kendisinden yağmur istemelerine karşı onun: (يَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ) (هُؤُلَاءِ إِلَى قَوْمِكُمْ) (Hûd, 11/52) âyetini okuduğunu haber vermektedir. Allah (cc) kara bulutlar gönderince Hz. Hûd'un kavmi: (فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَّتِهِمْ قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُمَطَّرْنَا) (Ahkâf,

¹³² *Târîhu Ahterî*, vr: 4-9.

¹³³ *Târîhu Ahterî*, vr: 28.

¹³⁴ *Târîhu Ahterî*, vr: 30-35; Günay, “Ahterî'nin İlmî Çalışmalarına Katılımı: Tefsir Örneği”, s. 17-18.

46/24) demişlerdir. Ahterî, Hûd kavminin helakini bildiren (تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ) (Kamer, 54/20) âyetini sevk ederek bizim açımızdan konuyu bitirmektedir.¹³⁵

Ahterî, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Musa'dan sonra en çok yer alan Hz. İbrahim kıssasına, onun doğumuna geniş yer vererek başlamaktadır. Onun murahaka devresini anlatırken, ilahının sırasıyla yıldız, ay ve güneş olabileceğiyle alakalı (En'âm, 6/76-78.) âyetleri sevk etmiştir. Hz. İbrahim'in imanda yakine erdikten sonra babasını puta tapmasından dolayı sorgulamasını (Meryem, 19/42), putlarla alay etmesini (Saffat, 37/91), onları kırınca kavminin onu suçlamasını (Enbiya, 21/60.) ve karşılıklı tartışmalarını (Sâffât, 37/92-95.) âyetleriyle anlatmaktadır. Müellif, Hz. İbrahim'in ateşe atılırken Allah'a (cc) tevekkülünden dolayı ateşin onu yakmadığı (Enbiyâ, 21/69),¹³⁶ Hz. Lût'un kavmini helak etmek üzere insan suretinde gelen müjdeci meleklerle selamlaşması, onlara izzet ikramda bulunmaya kalkması (Hûd, 11/69), onların yemek yememesi üzerine Hz. İbrahim'in korkması ve meleklerin onu teskin etmeleri (Hûd, 11/70) ve oğlu İshak'ı müjdeledikleri (Hûd, 11/71) bilgilerini ilgili âyetlere dayandırmıştır. Müellif aynı şekilde, Hz. İbrahim'in ailesini Mekke'ye yerleştirmesini (İbrâhim, 14/37), Ka'be'yi İsmail'le inşa etmelerini ve bu kutlu işlerinin Allah'ı razı etmesi dileklerini (Bakara, 2/127), hacca davet etmesi emrini (Hac, 22/27), İsmail'i kurban etme girişimini (Sâffât, 37/102-105) ve ona kurbanlık fidye verilmesini (Sâffât, 37/107) ve onun çok vefalı olduğunu (Necm, 53/37)¹³⁷ da yine ilgili âyetlerle anlatmaktadır.

Ahterî, Rasûlullah (sav)'ın çocuklarını, eşlerini, Mekke ve Medine hayatını kısaca özetledikten sonra, bu konuları tekrar genişçe açıklamaktadır. Ancak, Hz. Peygamber'in hayatına delalet eden âyetlere yer vermemektedir. Sadece vahiy meleğinin "Oku!" emrini bildiren Alak suresinin birinci ve gençliğinde fakir olduğunu bildiren Duhâ suresinin sekizinci âyetini zikretmektedir.¹³⁸ Onun bu yaklaşımı, Kur'ân-ı Kerîm'de Peygamberlerin kıssalarına sarih olarak delalet eden âyetlerle istişhadı tercih ettiğini göstermektedir.

¹³⁵ *Târîhu Ahterî*, vr: 38-41.

¹³⁶ *Târîhu Ahterî*, vr: 42-49.

¹³⁷ *Târîhu Ahterî*, vr: 55-62.

¹³⁸ *Târîhu Ahterî*, vr: 69, 74; Günay, "Ahterî'nin İlmî Çalışmalara Katılımı: Tefsir Örneği", s. 17-18.

Ahterî, manaları cahiliye adetlerine tekabül eden kelimeleri açıklarken aynı zamanda vahyin geldiği esnadaki toplumsal ortamı da tanıtmaktadır. Bu konu “Maqt” kelimesiyle örneklendirilebilir: “Maqt, buğz, düşmanlık etmek”tir, ‘maqt buğuzdan daha şiddetlidir’... maqt nikâhı” manalarına gelmektedir...” Müellif, maqt nikâhını ise şöyle tanımlamaktadır: “Cahiliye devrinde kişinin, [babası öldükten sonra] babasının hanımıyla [üvey annesiyle] evlenmesidir.”¹³⁹ Ancak, Ahterî bu bilgiye âyetle şahit getirmemektedir. Hâlbuki (Nisâ, 4/22.) âyetine atıf yapması çok yerinde olabilirdi.

Değerlendirme ve Netice

Osmanlının ihtişamlı döneminde yaşamış, oldukça zengin kaynaktan istifadeyle Türk dili, fıkıh ve peygamberler tarihi hakkında önemli eserler vermiş Ahterî'nin, hayatı ve mevcut eserleri üzerinde farklı açılardan incelenmesi ve bazılarının neşredilmesi, onun tanınırlığını artırması açısından önemlidir. Onun henüz nüshalarına ulaşamayan ve neşredilemeyen diğer eserlerinin gün yüzüne çıkarılması, müellife vefa göstermenin yanı sıra ilmi ve kültürel tarihimizin aydınlatılması açısından önemi haizdir.

Ahterî, lügatinde ekseriyetle Arap dilinin ifadelerini küçük kalıplar halinde, gerek âyetin birebir lafzıyla gerekse atıfta bulunmadan cümlecikler içerisinde kullanmakla, okuyucunun doğrudan Kur'ân'dan veya tefsirlerden okuduğunu anlamasına zemin hazırlamaktadır. Ahterî, açıkladığı asıl manayı Arapça cümle içerisinde de kullandığı için mananın zihinde kalıcı hale gelmesini sağlamaktadır. Kelimenin tali manalarına da yer vermesi, tefsir ve Kur'ân ilimlerine anlam zenginliği katmaktadır. Müellifin bu konudaki açıklamaları oldukça fazladır ve bunlar müstakil hale getirildiği takdirde küçük hacimde bir dilbilimsel tefsir vücuda gelebilir.

Müellifin, tarihinde Kasasü'l-Kur'ân'a daha fazla yer vermesi beklenirken sadece beş altı peygamberin hayatına yer vermesi ve bilhassa Hz. Musa'nın hayatına temas etmemesi dikkat çekicidir. Bunun sebebi, müellifin nur-u Muhammedi görüşünü benimsemiş olmasından kaynaklanmış olabilir. Zira tarihinde; Hz. İbrahim'i anlattıktan hemen sonra, (O Nur'u takip ederek) Hz. Muhammed'in hayatına, âyet istihsatsız da olsa yer vermiş ve Hz. İshak'ın neslinden gelen hiçbir peygamberin hayatını

¹³⁹ *Ahterî-i Kebîr*, II, 265. Müellifin cahiliye âdetiyle alakalı kavramlar hakkındaki izahları, üzerinde müstakil çalışma yapacak kadar geniştir.

zikretmemiştir. Aynı şekilde, Rasûlullah (sav)'ın hayatına dair özellikle savaşları kapsamında Âl-i İmrân, Tevbe, Ahzâb ve Haşr surelerine atıfta bulunmaması dikkati caliptir.¹⁴⁰ Müellif, tarihi olayla ilgili âyeti doğrudan almakta, herhangi bir tefsirden iktibas ettiğine dair bilgi vermemektedir.

Hülasa, Ahterî'nin eserleri, lisansüstü akademik çalışmalarla tahkik ve tahlile tabi tutulmalıdır. Ayrıca; lügati esas alınarak Kur'ân kelimeleri, hadislerle yaptığı istişhadlar, koruyucu hekimlik ve otların faydaları (alternatif tıp) gibi açıklamaları, on altıncı yüzyıldaki Türk örf adetleri, ağız farklılıkları vb. üzerinde çalışılabilir. Müellifin henüz nüshalarına ulaşamayan eserlerinin tespiti hususunda Türkiye'de ve diğer devletlerde bulunan mahdut merkezleri ve kütüphanelerinde ciddi taramalar gerçekleştirilebilir.

---

¹⁴⁰ Ahterî; *Tarihinde*, tarihi olayla ilgili âyeti doğrudan almakta, herhangi bir tefsirden iktibas ettiğine dair bilgi vermemektedir. Konumuzla doğrudan ilgili olmamakla beraber; sahabe ve tabiinden gelen nakillere doğrudan yer vermekte, tarih kitaplarından nadiren (Sa'lebi, vr: 85) nakiller yapmaktadır. Mucizelerine geniş yer vermesine rağmen (v: 80-85, âyetlerle istişhad ettiğine rastlayamadık. Aynı şekilde sahabenin birbirinden üstünlükleri hakkında hadis ve haberlerle [vr: 86-100] istişhad ettiği halde mesela, hicrette Tevbe ve Lely suresinde Hz. Ebu Bekir'e delalet eden âyetlerle istişhad etmemiştir.

Kaynakça

Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa ve Müzilu'l-İlbâs amma İštehera mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs*, Mektebetu Dâr-i Türâs, tsz.

Ahterî, Muslihiddin Mustafa Şemseddin, *Ahterî Kebîr*, Ali Bey Matbaası, İstanbul h.1292.

——— *Ahterî-i Kebîr*, haz. H. Ahmet Kırkkılıç-Yusuf Sancak, TDKY, Ankara 2009.

——— *Câmiu'l-Mesâil-Ümmü'l-Fetâvâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıçlı Paşa, No: 00339.

——— *Şerhu ala Risâleti'l-Kefevi fi'l-Âdâb'ı*, Süleymaniye Kütüphanesi, A/Serez, No: 03851-002.

——— *Târîhu Ahterî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, No: 04211-001.

——— *Tercemetü'l-Ehâdisi'l-Erbeîn*, Nâşir: M. Esad Coşan, “Ahterî'nin Kırk Hadis Kitabı”, *Akademik Makaleler Seri:3*, Editör, Necdet Yılmaz, Server İletişim, 2. bs., İstanbul 2011.

——— *Câmiü'l-Mesâil ve Menâhicühû fi'l-Fıkhî'l-İslâmi*, thk. Mustafa Kelebek, Dârü'r-Ravzâ, İstanbul 1437/2016.

Aygen, Mehmet Saadettin, *Afyonkarahisarlı Âlim ve Lügatçı Muslihiddin Mustafa b. Şemsettin Karahisarî: Ahterî*, Türkeli Yayınları, Afyon 1980.

el-Buhari, Ebi Abdillâh Muhammed b İsmail *Sahîh*, Daru İbn Kesir, 1. bs., Beyrut 2002/1423.

Bursalı, Mehmed Tahir, “Ahterî Mustafa”, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333.

Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sıhah: Tâcü'l-Lüğa ve Sıhâhü'l-Arabiyye*, (thk. Ahmet Abdülğafur Attar), 3. bs., (I-VI), Beyrut 1399/1979.

Cunbur, M., “Ahterî”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, AKM Yayınları, Ankara 2002.

Demir, Celal, “Afyonkarahisarlı Bilim Adamı Muslihiddin Mustafa Bin Şemseddin Karahisari ve Eserleri”, *V. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (13-14 Nisan 2000)*, Afyon Belediyesi yayınları, Afyon [2000].

Dikici, Recep *Ahterî ve Manzum Kırk Hadis Tercümesi*, Ravza Yayınevi, İstanbul 2012.

Dündar, Ayşe Nur Sır, “Ahterî-i Kebîr’in Türk Sözlük Bilimine Katkıları (I)”, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 2014.

Ebû Davud, Süleyman b Eş’as es-Sicistani, *Sünen*, Mektebetu’l-Mearif, 1. bs., Riyad 1998/1419.

Günay, İlhami, “Ahterî’nin İlmî Çalışmalara Katılımı: Tefsir Örneği”, *Ahterî ve Dönemi Sempozyumu*, Kütahya 2014.

——— “Ahterî-i Kebîr’in Kelimâtu’l-Kur’ân Açısından İncelenmesi (Fatiha, Fil-Nâs Sûreleri Örneği)”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, s.1 (2014).

Güneş, Mustafa, “Mustafa Ahterî Efendi ve Ahterî-i Kebîr Adlı Sözlüğü Üzerine”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kütahya Özel Sayısı Kasım 2014.

İbn Kesir, Ebu’l-Fida, Hafız *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd., Müessesetu Kurtuba, 1. bs., Kahire 1421/2000.

İbn Mace, Ebi Abdillâh Muhammed b Yezid el-Kazvini, *Sünen*, Mektebetu’l-Mearif, 1. bs., Riyad tsz.

Karabulut, Alırıza, *Mu’cemü’l-Mahtûtâti’l-Mevcûde fî Mektebât-i İstanbûl ve Anadolî*, [Kayseri] tsz.

Kâtib Çelebi, *Keşfu’z-zunûn*, Dâru İhyâi’t-türâsi’l-A’rabî (I-II), Beyrut tsz.

Kehhâle, Ömer Rıza, “16911: Mustafa el-Ahterî” *Mu’cemü’l-Müellifîn*, Müessesetü’r-Risâle (I-IV), Beyrut 1414/1993.

Kelebek, Mustafa, “Bir Fıkıh Klasîği Olarak Ahterî’nin ‘Câmi’u’l-Mesâil’ Adlı Eseri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, s. 27/2016.

Kılıç, Hulusi, “Ahterî Muslihuddin Mustafa”, *DİA*, İstanbul 1989.

——— *Türkçe'de Arap Lexicographie'si Çalışmaları*, Tez, Konya İslam Enstitüsü, Konya 1972.

Macit, Abdulkadir, “Ahterî Muslihiddîn Mustafa Karahisârî'nin “Târih”i ve Bu Eserin İslam Tarihi ile Siyer İlmindeki Yeri”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, c.1, s. 2.

Nasrattinoğlu, İrfan Ünver, *Afyonkarahisarlı Şairler, Yazarlar, Hattatlar*, Nasrattinoğlu Yayıncılık, Ankara 1971.

Sağır, Gıyas, “Mustafa Ahterî Efendi”, *Türklük [Dergisi]*, İstanbul 1939.

Sâmi, Şemseddin, *Kâmûsü'l-A'lâm*, Mihran Matbaası (I-IV), İstanbul 1306.

Süreyya, Mehmed (ö. 1327/1909), “Mustafa Efendi (Ahterî)”, *Sicill-i Osmânî*, haz. Nuri Akbayar, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı (I-VI), İstanbul 1996.

et-Tirmizi, Muhammed b İsa, *Sünen*, Mektebetü'l-Mearif, 1. bs., Riyad 1417.

Tural, [v.dğr.], *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, AKM Yayını, Ankara 2002.

Türkan, Ahmet, “Ahterî'nin Yahudilik ve Hıristiyanlık Hakkındaki Görüşleri ve Ahterî-i Kebîr Sözlüğünde Bu Dinlerle İlgili Geçen Kelimeler Üzerine Bir Değerlendirme” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 40, Nisan 2014.

Türkel, Rifat, “Ahterî'nin İslam Mezhepleri ile İlgili Görüşlerinin Eserleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, s. VIII/2 (Güz 2015).

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Kütahya Şehri*, Devlet Matbaası, İstanbul 1932.

Ülkütaşır, M. Şakir “Türk Diline Hizmet Edenler: Ahterî Mustafa Efendi”, *Türk Dili*, s. 1/7.